

Anmeldelser

PETER ØRSTED: *Roman Imperial Economy and Romanization*. Kbh., Museum Tusculanum, 1985. 416 s. incl. to kort. 280 kr. (hæftet), 366 kr. (indbundet).

Denne vægtige bog forsvarede d. 6. december 1985 for den filosofiske doktorgrad på Københavns Universitet, og fakultetet har senere konfikeret graden. Dermed er der fra såvel de sagkyndiges som fra universitetets side givet udtryk for, at det drejer sig om et særdeles lødigt stykke forskningsarbejde, der bidrager med væsentlige nye synspunkter og nye sammenhænge. Når jeg derfor i denne anmeldelse fremhæver min uenighed, er dette ikke entydigt udtryk for en kritik, men også i den forventning dermed at kunne bidrage til en fortsat debat.

Emnet er centralt. Romerne samlede et vældigt imperium – ordet er som bekendt latin – med Atlanterhavet og Skotland som vestgrænse, Eufrat som østgrænse, Donau som nordgrænse og Sahara som sydgrænse. Kærnelandet var Italien med hovedstaden Rom, de øvrige dele af imperiet styredes som selvstændige enheder – provinser – af udsendte embedsmænd med eller uden militærmagt. Provinsboerne betalte skatter og blev i løbet af de to første århundreder e. Kr. mere eller mindre romaniserede. De byggede byer og templer, antog romersk klædedragt og skiftede deres oprindelige sprog ud med latin, i alle fald i den vestlige righalvdel. I begyndelsen af det 3. århundrede fik alle rigets indbyggere romersk borgerret, og herefter forsvandt Italiens fortrinsstilling.

Det er denne komplicerede proces bogen handler om, specielt forholdet mellem økonomi og romanisering. Det er forfatterens tese, at romerne allierede sig med provinsernes overklasse, som fik overdraget hvervet at opkræve skatter og afgifter; herved fik såvel denne som Romerstaten et rimeligt udbytte. Den lokale overklasse forbrugte en stor del af denne merindkomst i deres eget land, provinsen, investerede så at sige i romaniseringen, der blev et statussymbol for den. Romaniseringen betalte således sig selv og dermed den økonomiske blomstring, som en række provinsbyer nød godt af i 1. og 2. årh. Da man i 3. årh. gik over til en direkte beskatning ved embedsmænd uden lokale mellemmand, fjernedes den økonomiske stimulus i lokalsamfundene, der stagnerede eller sygnede hen.

Denne tesis har en enkelthed over sig, der umiddelbart er sympatisk og indlysende, når den en gang er fremsat. Forfatterens måde at underbygge sin tesis på er imidlertid alt andet end enkel.

Bogen er opdelt i fire afsnit. *Part I* (s. 11–60) er en teoretisk indledning, *The Family, The City and the Empire*. Heri præsenterer forfatteren sit begrebsapparat, der slutter sig ganske tæt til Webers med udgangspunkt i oikos/familia, samt sin tesis og hovedtrækkene af den nyere forskning. Der opstilles tre idealtyper for byens udvikling, *The Agrarian City*, *oppidum* (s. 29), *The Economic Community*, *res publica* (s. 33) og *The Municipal City*, *imperium* (s. 37). Forfatteren slutter sig til den almindelige opfattelse, at Romerriget udgjordes af et netværk af byer med deres territorium, og den sidste type illustrerer relationerne mellem hovedstad/centralmagt og provinsbyen. Det kan diskuteres, om sådanne idealtyper – eller modeller i den grafiske form, forfatteren har givet dem – klarificerer meget. Deres fare er, at de er statiske, og at man derved er udelukket fra at studere overgangen fra den ene til den anden, altså den historiske forandring. Dette er imidlertid ikke stedet at diskutere dette problem, da forfatteren vel ved, at idealtypen ikke har selvstændig eksistens, men alene tjener til klarifikation af begreber og til indpasning af kilde-data til forfinelse af idealtypen. Historiografisk sættes diskussionen i relief i afsnittet *Previous Scholarship* (s. 45–60), især en vurdering af og stillingtagen til den såkaldte primitivist-modernistdiskussion.

Personligt finder jeg denne indledning vel lang, men accepterer, at den kan have en pædagogisk værdi. Man havde også gerne set en mere dybtgående diskussion af selve fænomenet romanisering, men forfatteren når her ikke væsentligt ud over Tacitus' *Agricola*, kap. 21, et af hans yndlingssteder øjensynlig, da det dukker op gang på gang. Tacitus var vel en klog mand, men der kunne måske være føjet lidt mere til fra den senere forskning.

Part II, The Roman Lease System (s. 61–182) er en gennemgribende analyse af den romerske praksis at bortforpagte til den højestbydende såvel indkrævelse af skatter som udgifter til byggeri og anden offentlig virksomhed. I den behandlede periode kører man videre med det fra republikken velkendte system, der nok gav staten færre indtægter og formentlig større udgifter, men til gengæld sparede det uhyre fordyrende administrationsapparat, som senere fik en lammende effekt på systemet. Dette afsnit er så afgjort afhandlingens vanskeligste og mindst overskuelige. Dette skyldes dels kilderne dels forfatteren. Vi besidder ingen skildring af den romerske administration i denne periode, men er henvist til møjsommeligt at rekonstruere den fra enkeltsager, cases, eller tilfældige bemærkninger i litteraturen samt dokumenter, ofte epigrafisk overle-

verede. Der er således store huller i vor viden, og en blomstrende retshistorisk litteratur har diskuteret et væld af enkeltheder. Det er forfatterens fortjeneste, at han tager hele problemet op fra grunden og giver en af de mest omfattende diskussioner af en række aspekter ved selve forpagtningssystemet. Han starter med en analyse af en række vigtige begreber, selve forpagtningen, *locatio*, og de ved forpagtningen involverede personer, *publicani*, *mancipes* og *redemptores*, og de handlinger, udtrykt verbalt, som disse kan udføre. Definitionerne gives både ud fra kildernes definitioner og deres omtale af enkeltcases. Heri indarbejdes indskriftmaterialet om enkeltpersoner af ovennævnte kategorier.

Man kunne her, som andetsteds, have ønsket en virkelig opryddende kildediskussion med en vurdering af de enkelte kildetyper over for hinanden. Forfatteren skildrer flere gange sin metode, f.eks. s. 62:

To attempt a description of the Roman lease system therefore becomes a cumbersome and methodologically difficult task of compilation: on the one hand, of many pieces of almost technical information from urban laws, the *Agrimensores*, the *Digesta*, and antiquarian and epigraphic material; and on the other, from a number of cases such as we find in Livy, Cicero, and in part in Pliny.

Der er her, som andetsteds, klare overlapninger i terminologien. Bylove-
ne er f.eks. som regel overleveret epigrafisk, hvorfor en klarificering af
hvad forfatteren tænker på med ordene »epigraphic material« bliver lidt
gådefuld. Her er tale om en kildesondring, der både hviler på genre og
overlevering. Ubehageligere er, at forfatteren øjensynlig tager et kildested
for et kildested og ikke interesserer sig for kildeafhængighed. Om
nødvendigt udskydes den historiografiske traditions terminologi som
mindre pålidelig. Det er nu imidlertid et spørgsmål, om den såkaldte
antikvariske tradition er så pålidelig, som forfatterens brug af den
forudsætter, og hermed sættes også spørgsmålstejn ved den rent juridiske
traditions pålidelighed, idet redaktørerne af *Digesterne* som bekendt
interpolerede ret frit for at få det gamle lovstof til at passe til deres
samtid. Jeg har selv søgt i min disputats¹ at demonstrere, hvor tilfældig
og spontan f.eks. brugen af etymologier er hos den store polyhistor Varro,
og meget tyder på, at hans – i al væsentlighed tabte – værker er
hovedkilden for senere skribenter. Jeg ville derfor ikke turde fæste lid til
de ordforklaringer og etymologier, som findes hos de romerske antikvarer

¹ Varro The Scholar. Studies in the First Book of Varros *de re rustica*, *Analecta Romana Instituti Danici* vol. IV, supplementum, Kbh., 1968, se især s. 59 ff og s. 101 ff.

og leksikografer, f.eks. hos Festus, der har dem på tredje eller fjerde hånd. Antikkens videnskabelige arbejdsmetode er langt fra vor egen tid, og de antikke kilder bør behandles herefter. Forfatterens metode kan karakteriseres som historisk-filologisk, d.v.s. kumulativ, og den må principielt tage stilling til alt. Heroverfor står den kritisk-historiske eller kildekritiske, der i sit væsen er reduktionistisk. Jeg er ikke sikker på, at anvendelsen af den sidste metode ville have ført til andre eller sikrere resultater end dem, forfatteren kan fremlægge, men den ville nok have lettet overblikket og givet mulighed for en udrensning af unødigt lærdomsfyld. Forfatteren står imidlertid her i et afhængighedsforhold til den især tyske retshistoriske tradition og kan påberåbe sig en lang og tung forskningstradition. Jeg finder det dog skade, at han ikke – om blot for eksperimentets skyld – har forsøgt at bryde med den.

Jeg tror også at en egentlig forskningsoversigt i starten af dette vigtige afsnit ville have lettet læseren vejen, men forskningssynspunkterne findes mest spredt i noterne til den specifikke kontekst. Dette kan forvirre den, der ikke er helt fortrolig med den romerske retshistories irgange – og hvem er vel det? Grunden hertil kan imidlertid være, at analysen munder ud i en meget vigtig iagttagelse, der ikke modsiges af det øvrige fremlagte materiale. Der er en væsentlig forskel på forpagtningssystemet i de af senatet styrede provinser og i de af kejseren ved udsendinge (*legati pro praetore*) styrede provinser. Senatet fortsætter med den fra republikansk tid overtagne procedure, hvor kun romerske borgere kan indgå aftale med statsmagtens repræsentanter, mens kejseren i sine provinser står langt friere og kan indgå aftale med såvel de såkaldte latinske borgere og med sådanne, som har ret til at indgå køb og salg efter romersk ret. Denne iagttagelse kunne måske ikke være sandsynliggjort uden den meget lange og indgående retshistoriske analyse. Jeg skal senere vende tilbage til denne rent administrative forskels rolle i vor opfattelse af kejserdømmets hele karakter.

Mens Part II må siges at være vanskelig, ja noget af det vanskeligste jeg har været nødt til at læse, lykkes det forfatteren i højere grad i *Part III, Testcases* (s. 173–347) at bevæge sig på et for en almindelig historiker forståeligt og overskueligt plan. En testcase er efter forfatterens definition (s. 171) »a heuristic tool which may be used to refine a theory or an ideal type«. Som prøvesten for sin teori har han valgt A den kejsersligt dirigerede minedrift i provinsen Noricum (stort set det nuværende Østrig) og B opkrævelsen af »customs« (portorium publicum) i Illyrien. Minedriften i Noricum skildres livfuldt i dens overgang fra at være den keltiske konges prærogativ til at være den romerske kejsers. Minerne befinder sig ikke i nogen bys territorium, men på ager *exemptus*, d.v.s.

domæneland under direkte kejserlig administration. Halvdelen af det udvundne jern tilhører kejseren, halvdelen den, der har koncessionen. Med anvendelse af spanske minelove lykkes det forfatteren at give et levende billede af, hvordan administrationen kan have foregået med en rimelig profit til de mellemmand, som foretog kontrollen af, at kejseren fik sin halvdel, og at denne blev videresolgt. Forfatteren færdes hjemmefrem i terrainet og inddrager den historiske geografi og det udgravede arkæologiske materiale med stor kyndighed, støttet på en omfattende, delvis lokalt publiceret, arkæologisk litteratur. Afgørende er analysen af de indskrifter, der omhandler *conductores*, koncessionshaverne til skatteopkrævningen, ikke til selve minedriften, *coloni*, som de hedder i de spanske indskrifter. I *Noricum* glimrer de ved deres fravær i det epigrafiske materiale. Dette er naturligvis ubehageligt, og det kan kun efterlade spørgsmålet, om man – selv med den af forfatteren udviste forsigtighed – tør anvende de spanske love i *Noricum*. Forfatteren siger selv (s. 235):

At times there is only a fine line between the attempt to find coherence in scattered sources and outright harmonization. Before I attempt a concluding account, I must emphasize the great difference between transferring structures from e.g. *Vipasca* or *Dacia* to *Noricum* and claiming parallels in detail where the local sources are not available.

På trods af dette forbehold udfoldes sluttelig med megen brilans i afsnittet *The Economy of Noricum* (s. 237ff), hvorledes minedriften kan have påvirket dette gamle keltiske område. Forfatteren understreger den arkæologisk bevidnede kontinuitet i jernudvindingens teknologi, men konstaterer samtidig effekten af en øget produktion på den samlede noriske økonomi og dermed romanisering.

Testcase B er en analyse af toldopkrævningen i det store område i det nordlige Balkan, der gik under betegnelsen *Illyricum*, men i virkeligheden omfattede flere kejserlige provinser. Opkrævningen er knyttet til de såkaldte *stationes*, og forfatteren går drastisk til værks og rydder op i det påståede antal *stationes*, idet ikke alle er *stationes portorii*. Det er hans opfattelse, at der betales en told (for nu at bruge det traditionelle ord) hver gang varer passerer en grænse mellem jord, der har én status, til jord der har en anden status, f.eks. fra kommunal jord til statsjord o.s.v. Da sådan skatteopkrævning synes universel for hele Romerriget, får dette afsnit en meget central stilling i bogen, og der er følgelig endnu mere sekundærlitteratur at diskutere. I detaljer er det ikke her stedet at tage

stilling til de mange delkonklusioner, herunder beregningerne af den fordyrelse af varer, som forskellige ruter måtte medføre (se især s. 286). Her er forsøgt en ny angrebsvinkel, som givetvis vil vække til eftertanke og modsigelse blandt de specialister, der har valgt dette forskningsområde. En prosopografisk undersøgelse over områdets kendte *conductores publici portorii Illyrici* demonstrerer atter forfatterens lærdom og skarpsindighed parret med sund fornuft. Det er af afgørende betydning, at dette indskriftsmateriale stopper ved Marcomannerkrigene, hvilket indikerer, at administrationen er vanskeliggjort af krigshandlingerne, og da disse *conductores* ikke senere dukker op, skyldes det sikkert, at man har forladt den decentrale opkrævning til fordel for en centralt styret opkrævning med det resultat, at baggrunden for en velstående lokal overklasse forsvinder.

Part IV, Testcases and Idealtypes, Conclusions refererer nu tilbage til Part I og drager konklusionerne af undersøgelserne for så vidt angår forpagtningstagere (the leaseholders), byerne og selve Imperiet, samt afsluttede kejseren, provinserne og økonomi. Navnlig i opfattelsen af selve den romerske kejsermagt er jeg uenig med forfatteren, og jeg skal derfor sluttelig gøre nogle bemærkninger herom.

Gentagne gange bemærker forfatteren, at kejseren, fra Augustus' nedlæggelse af den overordentlige magt og modtagelsen af nye kompetencer i 27 f. Kr., er *primus inter pares*, se således s. 40f, hvor det hedder »a new provincial administration left a great deal of the Empire to the senate«, og s. 126, hvor forfatteren bekender sig til Mommsens og Hirschfelds opfattelse af Romerriget som styret af såvel kejser som senat i et *dyarchi*, hvor både kejser og senat har væsentlige beføjelser og, ifølge Hirschfelds opfattelse, delvis må opfattes som antagonistiske organer. Heroverfor må jeg hævde, at senatet efter min mening ikke havde selvstændig magt. Det havde kun beholdt administrationen af de militært uinteressante provinser, hvor de fortsatte det gamle lidt stive skatteopkrævningssystem, mens kejseren havde de provinser, hvor der stod tropper, og hvor han kunne skabe sig sit eget administrative system, der knyttede en række fremstående provinsialborgere direkte til ham som *clientes*. Kilder viser imidlertid, at kejseren, om nødvendigt, blandede sig direkte i de senatoriske provinsers indre forhold. Her tænker jeg især på de såkaldte *Cyreneidicta*, hvor Augustus dekretterer, hvem der i den senatoriske provins Cyrene skal have retten til at sidde som nævninge »indtil senatet træffer beslutning i denne sag eller jeg selv finder en bedre løsning« (FIRA, vol I, no. 68, l. 12). Indskriften er først publiceret i 1927, d.v.s. senere end Hirschfelds banebrydende afhandling, og oplysningen om kejserens indblanding i en senatorisk provins er her i et officielt

dokument, hvilket må tillægges ganske særlig vidneverdi. Den kan iøvrigt sammenstilles med en æresindskrift fra Narbonne (CIL XII, no. 4333) hvor borgerne meddeler, at de vil fejre bl.a. datoen 31. maj hvor Augustus i år 11 e.Kr. skulle have bilagt en strid mellem byråd og befolkning – atter i en senatorisk provins. Hertil kommer, at kejseren fra Augustus' tid anbefalede kandidater over for folkeforsamlingen til embederne, hvorfor rekrutteringen af senatet var under kejserlig kontrol, også da senatet bliver selvsupplerende. Ifølge den såkaldte *lex de imperio Vespasiani* (FIRA, vol. I, no. 15) er kejserne løst fra at overholde eller være bundet af en række love – hvilke siges desværre ikke, men det indicerer klart, at kejseren står over loven, og at dette også gælder i økonomisk henseende ses af et andet vigtigt dokument, overleveret i *Digesterne I*, 16,9. Det drejer sig om et citat af Ulpian's normgivende håndbog *de officio proconsulis* og siger: »sane si fiscalis pecuniaria causa sit quae ad procuratorem Principis respicit melius fecerit (nml. proconsul) si abstineat«, altså: hvor der er tale om kejserlig ejendom, gør proconsulen, d.v.s. senatsejendomsmanden, bedre i at holde fingrene for sig selv. Jeg har selv søgt at demonstrere,² at denne regel ikke var ny, da Ulpian nedfældede den i sin håndbog, men at den er udtryk for den ånd, der beherskede retsvæsenet selv i Italien under den vise kejser Marcus Aurelius, filosofen på tronen. Hvor meget værre da ikke under andre, mindre skrupuløse kejsere.

På baggrund af disse autoritative kildeudsagn kan jeg ikke acceptere forfatterens fortolkning af det romerske kejserdømme som en retsstat i princippet. Når kejseren står over alle instanser og kan handle, stort set, som han vil uden anden kontrol, end at en sammensværgelse kan myrde ham, hvis det bliver for broget, så kan det ikke være det, vi i nyere tid forstår ved en retsstat. Retshistorikerne har sikkert i et mere end tusindårigt ihærdigt studium af romerretten ladet sig forblinde af mængden af retsregler, men ikke set så meget på de reelle forhold, som de afsløres af en gennemgang af de ganske vist få egentlige dokumenter i kildekritisk forstand. Det er muligt, men ingenlunde sikkert, at forfatteren ville nå til et lignende resultat, dersom han skiftede fra den historisk-filologiske til den historisk-kritiske metode. Denne er jo nemlig en kritisk teknik og ikke en tolkningsmetode, og til syvende og sidst hviler al historisk rekonstruktion på fortolkning. Jeg må så konstatere, at forfatteren og jeg tolker Det romerske Imperium afgørende forskelligt.

En anmeldelse af denne art kan ikke gøre en bog som den foreliggende

² *Analecta Romana Instituti Danici* vol. VII, Kbh. 1974, s. 34f.

ret. Det drejer sig om en uhyre lærd og idérig fremstilling af et meget kompliceret problemkompleks. Den er rig på detaljer uden at fortabe sig i dem; den har nye og overraskende slutninger, af hvilke nogle vil blive stående, og andre formentlig vil blive modsagt. Det metodiske og teoretiske aspekt tabes aldrig af syne, og de bemærkninger om forskellen på filologisk-historisk og historisk-kritisk metode, jeg her er fremkommet med, er egnet til at karakterisere bogen, ikke udtryk for egentlig kritik. Der er en meget stærk tradition i den internationale forskning, der ganske forkaster kildekritikken som vi dyrker den i Danmark, og alligevel kan der skabes historiske resultater af blivende værdi; og dette gælder, som bekendt, ikke blot inden for antikkens historie. Som delvis opdraget i begge traditioner kan jeg ikke lade være at undre mig på, om et metodeskift ville have ændret bogens synspunkter, men jeg tror, at det ville have gjort den mere overskuelig. Det må nemlig slås fast, at let er bogen ikke, og forfatteren gør ikke meget for sin læser, f.eks. ved at oversætte sine kilder. Diskussionen er en diskussion på grundsprogets præmisser, hvad der er en dyd, når det ikke, som her, synes et princip. Kun den meget energiske læser vil kæmpe sig igennem den fra perm til perm, men som en af dem, der har gjort det på embeds vegne, kan jeg kun sige, at det er umagen værd.

Jens Erik Skydsgaard

BRIAN PATRICK MCGUIRE: *The Cistercians in Denmark. Their Attitudes, Roles, and Functions in Medieval Society.* Cistercian Studies Series: Number Thirty-Five. Kalamazoo, Michigan, Cistercian Publications Inc. 1982. 421 s. Ill.

Det var at vente, at Brian Patrick McGuire ville komme med et større, syntesepræget arbejde om cistercienserne i Norden. Det foreligger nu på engelsk i den amerikanske cistercienserserie fra Dalamazoo, med 259 sider tekst, 64 sider noter, 12 sider bibliografi, 42 sider illustrationer i sort/hvidt, herunder kort og luftfotografier, samt et indeks på 25 sider. Hertil kommer kort i teksten, genealogiske tabeller og abbed- og bispelister, i alt en omfattende fremstilling af cisterciensernes historie i Danmark frem til første halvdel af det 15. århundrede, med et udblik ind i reformationstidehvervet. Over tre århundreder – 1140erne til 1440erne – har forf. pålagt sig kravet om, at alt hvad der findes af kilder til ordenens historie skulle tages med.

Bogens geografiske omrids er det middelalderlige Danmark som